

گنجینه ایران و ایرانیان
زیر نظر ایرج افشار
(۳)

منتخب التواریخ

میرزا ابراهیم شیبانی (صدیق الممالک)

گنجینه ایران و ایرانیان

گنجینه «ایران و ایرانیان» برای چاپ نوشته‌هایی است که شناساننده درست گوشه‌هایی از تاریخ ایران و زندگی مردم آن در روزهای پیشین و گویای پیوستگی فرهنگی و حیاتی آن با زمان کنونی باشد. طبعاً در این مجموعه مباحث جغرافیائی، سفرنامه‌ها و معرفی شهرها، خاطرات و سرگذشت مردان نامی، مردم‌شناسی و قوم‌شناسی و دیگر زمینه‌های فرهنگی و بومی کهن جایی درخور دارد. از همبستگی میان این مطالعات گوناگون است که بیش از پیش می‌توان بر راز جاودانگی ایران گرامی دست یافت.

* * *

درین گنجینه، هم کتابهای تازه نوشته از پژوهندگان و نویسندگان معاصر که تا کنون چاپ نشده است چاپ خواهد شد و هم کتابهایی که پیش ازین به چاپ رسیده است ولی اینک نایاب و پرخواستار است و از اهمیت تحقیقی و اطلاعاتی بهره‌ور. روشن است که تجدید چاپ چنین کتابها برای پژوهندگان و برای کتابخانه‌های عمومی و تخصصی کمال و جوب را دارد.

در میان کتابهای چاپ شده پیشین به دو گونه نوشته توجه بیشتر و زودتر میشود. یک گروه آنهاست که نیازی به تجدیدنظر و دوباره‌خوانی ندارد و چاپ لوحی (افست) همسان فایده‌بخش تواند بود. برای این کتابها، اگر دارای فهرست نباشد فهرست تهیه می‌شود تا کار محققان در استفاده بردن از کتاب آسان باشد.

در کنار آنها کتابهایی داریم که در دوره چاپ سنگی به چاپ رسیده و معمولاً خواندن آنها برای ناآشنایان به خطهای نسخ و نستعلیق دشوار است و صفحه‌آرایی غالب آنها

مطلوب طبع استفاده کنندگان کنونی نیست. در این کتابها، معمولاً کاتبان برای رعایت صرفه جویی در هزینه چاپ و کاغذ به سفارش بانی نشر عبارتها و سطرها را بی هیچ فاصله و فضائی می نوشتند و چون براساس «بیت نویسی» دستمزد می گرفتند ناچار از آن بودند که «سطرپر» کتابت کنند. ازین روی کتابها بصورتی است که به آسانی نمی تواند پسند خاطر خوانندگان امروزی باشد. همه کس، آن چنانکه می خواهد نمی تواند مطلبی را که دلخواه است به آسانی از لابلای چنین عبارت بندیها و سطرنگاریها به دست آورد. پس چنین کتابهایی بناچار با حروف چینی تازه، عبارت بندی تازه، و خط آرائی تازه و افزودن فهرستهای مفید عرضه خواهد شد.

اصولاً از چاپ لوحی (افست) همسان در چاپهای سنگی پرهیز می شود مگر آنکه کتابی باشد که به مناسبت خط خوش و ناموری کاتب آن شایستگی چاپ لوحی داشته باشد. در کتابهایی که بطور لوحی (افست، عکسی) چاپ می شود نمونه هایی عکسی از صفحات چاپ نخستین هر کتاب در چاپ تازه به دست داده خواهد شد تا خواننده بر کیفیت گذشته کتاب و نحوه عرضه پیشین آن آگاه شود. همچنین شماره صفحات چاپ نخستین، در هر کجای صفحه چاپ کنونی قرار بگیرد ضبط می شود تا پیدا کردن ارجاعاتی که بدان کتاب در آثار دیگران شده است امکان داشته باشد و پژوهندگان مجبور به مراجعه به چاپ پیشین نباشند.

کتاب منتخب التواریخ مظفری بهمین انگیزه درین سلسله تجدید چاپ می شود.

ایرج افشار

فہرست مندرجات

۱۱	یادداشت چاپ کنندہ
* * *	
۲۵	معرفی ایل قاجار
۳۵	دورۂ پادشاہی آقا محمدخان
۵۳	دورۂ پادشاہی فتحعلی شاہ
۶۷	دورۂ پادشاہی محمدشاہ
۸۱	دورۂ پادشاہی ناصرالدین شاہ (۱۳۶۴)
۱۰۱	وقایع طغیان اشرار اصفہان
۱۰۵	وقایع محاربه با خان خیوق (۱۲۷۱)
۱۱۱	وقایع محاصرۂ ہرات، سال دہم جلوس (۱۲۷۳)
۱۲۳	قواعد شیر و خورشید
۱۲۵	وقایع سفر مشہد مقدس (۱۲۸۴)
۱۴۹	وقایع سال بیست و یکم جلوس (۱۲۸۵)
۱۵۰	وقایع فتح اورامان
۱۵۴	مسافرت گیلان سال بیست و سوم جلوس (۱۲۸۶)

۱۶۰	مسافرت عتبات عالیات (۱۲۸۷)
۲۷۵	مسافرت فرنگستان سال بیست و هفتم (۱۲۹۰)
۱۹۹	وقایع سال ۱۲۹۰
۲۰۰	وقایع سال ۱۲۹۱
۲۰۰	وقایع سال ۱۲۹۲
۲۰۰	وقایع سال ۱۲۹۳
۲۰۰	وقایع سال ۱۲۹۵
۲۰۲	وقایع سفر دوم فرنگستان (۱۲۹۵-۱۲۹۶)
۲۱۲	وقایع سال سی و سوم جلوس (۱۲۹۶)
۲۱۴	وقایع سال سی و چهارم جلوس (۱۲۹۷)
۲۱۵	وقایع شیخ عبیدالله در آذربایجان
۲۱۶	وقایع سال سی و پنجم جلوس (۱۲۹۸)
۲۲۴	وقایع سال سی و ششم جلوس (۱۲۹۹)
۲۳۱	وقایع سال ۱۳۰۰
۲۳۳	وقایع سال ۱۳۰۱
۲۳۴	وقایع سال ۱۳۰۲
۲۳۵	وقایع سال ۱۳۰۳
۲۳۷	وقایع سال ۱۳۰۴
۲۳۸	وقایع سال ۱۳۰۵
۲۳۹	وقایع سال ۱۳۰۶
۲۴۱	قرارنامه افتتاح رود کارون و سد اهواز
۲۵۲	وقایع سفر سوم فرنگستان (۱۳۰۶)
۲۵۴	وقایع سال ۱۳۰۸
۲۵۶	وقایع سال ۱۳۰۹
۲۶۳	وقایع سال ۱۳۱۰
۲۶۴	دستخط اعطای نظمیه و احتسابیه به نظام الملک
۲۶۴	دستخط اداره اعطای عصای مرصع به دبیرالملک
۲۶۷	دستخط اعطای قلمدان به امین السلطان
۲۷۳	وقایع سال ۱۳۱۱
۲۸۴	قانون احترامات و درجات نظامی

۲۸۶	دستخط ابراز رضایت از امین السلطان
۲۸۷	قانون نامه امتیازات دولتی
۲۹۲	وقایع سال ۱۳۱۲
۲۹۳	دستخط ابراز رضایت از دبیرالملک
۲۹۸	وقایع سال ۱۳۱۳
۳۰۳	دوره پادشاهی مظفرالدین شاه
۳۱۷	تعیین ولیعهد
۳۱۸	دستخط تعیین ولیعهد
۳۱۹	دستخط در مورد انضمام شغل وزارت خارجه به امین السلطان
۳۲۰	دستخط نصب مشیرالدوله به وزارت عدلیه
۳۲۰	دستخط نصب نظام الملک به وزارت لشکر
۳۲۵	دستخط واگذاری وزارت مالیه و استیفا به نظام الملک
۳۲۹	دستخط تعیین امین الدوله به ریاست مجلس وزراء
۳۳۲	وقایع سال ۱۳۱۵
۳۳۳	دستخط تعیین امین الدوله به وزارت عظمی
۳۳۶	دستخط تعیین امین الدوله به صدارت عظمی
۳۳۸	وقایع سال ۱۳۱۶
۳۴۵	تلگراف های میرزا احمدخان دریاییگی
۳۴۹	شرح گزارش سفر دریاییگی بقلم محمدعلی خان سدیدالسلطنه
۳۵۳	وقایع سال ۱۳۱۷
۳۶۵	وقایع سال ۱۳۱۸
۳۶۶	وقایع سفر اول فرنگستان (۱۳۱۷-۱۳۱۸)
۳۶۹	دستخط ابراز رضایت نسبت به حکیم الملک
۳۷۰	دستخط ابراز رضایت از امین السلطان
۳۷۱	دستخط نصب عین الدوله به حکومت طهران
۳۷۶	وقایع سال ۱۳۱۹
۳۷۹	دستخط اعطای نشان قدس به محمد میرزا
۳۸۸	وقایع سال ۱۳۲۰
۳۹۰	وقایع سفر فرنگستان
۳۹۶	تعرفه گمرکات و سواد فرمان همایون

۴۰۱	وقایع سال ۱۳۲۱
۴۰۷	وقایع سال ۱۳۲۲
۴۱۰	دستخط نصب عین الدوله به صدارت عظمی
۴۱۲	تقسیمات قشون و شرح مقررات آن
۴۱۹	فهرست اعلام

یادداشت

بخش مربوط به سلسله قاجار از کتاب منتخب التواریخ مظفری (که در بعضی از نسخه‌های خطی آن منتخب التواریخ ناصری نامیده شده) تألیف حاج میرزا ابراهیم خان صدیق‌الممالک شیبانی کاشانی، بمناسبت آنکه یکی از منابع حوادث عصر ناصری و مظفری و نسخه‌های چاپ سنگی آن نایاب است تجدیدچاپ می‌شود.

علت اینکه سراسر قسمت مربوط به سلسله قاجاری آن کتاب را دوباره به چاپ می‌رسانم بدین جهت است که در پیوستگی مطالب یک دوره تاریخی گسستگی و گسیختگی پیش نیاید و خواننده یک کتاب مستقل، به تمام جریان وقایع مربوط به یک سلسله دسترسی داشته باشد. ورنه می‌شد فصولی از کتاب را که تا وقایع سلطنت روزگار ناصرالدین شاه است و مطالبش در کتابهای دیگر هست از متن برداشت و قسمتهای ضروری را چاپ کرد. همان کاری که در مورد سایر قسمتهای کتاب روا دیده شد.

آنچه مسلم است مؤلف تألیف این کتاب را در عهد ناصرالدین شاه آغاز کرده و طبیعتاً تمام قسمتهای غیر عصری آن مأخوذ شده است از کتب رایج دیگر تاریخی. مؤلف در خطبه کتاب به استفاده‌ها اشارت کرده و نوشته است: «... در سنه یکهزار و سیصد و بیست و دو هجری این نسخه شریفه را از نسخ تواریخ انتخاب کرده به منتخب التواریخ مظفری موسومش ساخت.»

میرزا ابراهیم خان صدیق‌الممالک شیبانی (۱۲۵۷-۱۳۲۷) از مستوفیانی است که دوران خدمت دولتی و دیوانی و در شهرهای اصفهان، طهران، گلپایگان و

گذشت. یادگار مکتوب بازمانده از کتاب منتخب التواریخ مظفری (یا ناصری) است در تاریخ عمومی ایران که به شرحی که گفته آید بخش قاجاری آن را اینک به چاپ تازه می‌رسانم.*

صدیق الممالک و خاندان او

صدیق الممالک در مقدمه کتاب مجملی از سرگذشت خویش را می‌آورد و ما هم آن بخش را عیناً در چاپ حاضر نقل کرده‌ایم. آنچه او در احوال خود نوشته یگانه شرح حال منظم و موجودی است که مبنا و مرجع سایر منابع و مأخذ شده است و بهتر از همه و اساس همه، مقاله مرحوم جهانگیر قائم مقامی است که سرگذشت صدیق الممالک را مبتنی بر همان نوشته با بعضی اطلاعات دیگر من جمله مندرجات طرائق الحقائق^۱ عرضه کرده است.^۲ پس از وبه ترتیب، خانابامشار^۳، مهدی بامداد^۴ و احمد منزوی^۵ خلاصه‌هایی از آن را در کتابهای خویش نقل کرده‌اند. اینک برای

* - نگاه کنید به فهرست مندرجات آن که عیناً در آغاز آورده شده است.

۱- طرائق الحقائق تألیف معصومعلی شاه (نایب‌الصدر) چاپ اول (سنگی) تهران در ۱۳۱۹ ق. و چاپ جدید به کوشش محمدجعفر محبوب (تهران، ۱۳۴۵) جلد سوم صفحات ۵۳۷-۵۳۵ (ضمن سفرنامه خود). حاجی نایب‌الصدر سراسر سرگذشت صدیق الممالک را از منتخب التواریخ (نسخه خطی) با بعضی اختلافات جزئی نقل کرده است و مختصری هم در حالات او از خود برافزوده است.

۲- تحت عنوان «حاجی میرزا ابراهیم خان صدیق الممالک مؤلف منتخب التواریخ مظفری» مندرج در مجله یادگار، سال چهارم (۱۳۲۶) شماره ۲/۱ صفحات ۱۹-۳۴.
۳- در «مؤلفین کتب چاپی»، جلد اول (تهران، ۱۳۴۰) ستون ۶۸-۶۹ و خود نوشته است که آنرا از مقائم قائم مقامی برگرفته است.

۴- در کتاب شرح حال رجال ایران، جلد اول (تهران، ۱۳۴۷)، صفحه ۱۸-۱۹ که یکسره تلخیصی است از مقاله جهانگیر قائم مقامی بدون ادنی اشارتی به مأخذبر همان سیاق که مرسوم داشت. تعجب اینجاست در جلد سوم همان کتاب (صفحه ۲۲۸) ذیل احوال محمدبن خلیفه بمناسبت آنکه یاد صدیق الممالک پیش می‌آید مطلب غلطی را با تغییر لفظی مختصر (در متن و مخصوصاً در حاشیه) از مقاله جهانگیر قائم مقامی برداشته و نگفته است که مأخذش چیست. متعاقباً توضیح داده خواهد شد. اما همانجا در حاشیه صدیق الممالک را «مؤلف دروغی منتخب التواریخ مظفری» نامیده است. بامداد در مورد صدیق الممالک یک مطلب تازه

اطلاع بیشتر و بهتر و روشن تر خوانندگان بر زندگی مؤلف چکیده سالشماری زندگی او را در اینجا می آورم.

سال شمار زندگی صدیق الممالک

تولد در کاشان (طبق محاسبه جهانگیر قائمقامی)	۱۲۵۷
محرر در دفترخانه اصفهان (به مدت یکسال) به هنگام حکومت حمزه میرزا حشمت الدوله	۱۲۷۱
زراعت در مزرعه سلوک آباد کاشان (به مدت یکسال)	۱۲۷۲
آمدن به طهران و خدمت در دیوانخانه سلطنتی در قسمت کتابخانه و اسلحه خانه (به مدت دو سال)	۱۲۷۳
خدمت حساب و استیفای تلگرافخانه از جانب میرزا هاشم خان امین الدوله (به مدت قریب به نه سال)	۱۲۷۵
خدمت در دفترخانه طهران (به مدت دو سال)	۱۲۸۴
استیفای اصفهان	۱۲۸۶
دریافت لقب خانی	۱۲۸۸
سفر مکه	۱۲۹۱-۲
ریاست دفتر و کلیه حساب اصفهان	۱۲۹۲
خروج و استعفا از سمت پیشین	۱۲۹۵
لله جلال الدوله در فارس (به مدت سه سال)	۱۳۰۱
دریافت فرمان مستوفیگری	۱۳۰۲
پیشکاری جلال الدوله و وزارت یزد به هنگام حکومت یزد او (منتخب التواریخ، ص ۲۵۷)	۱۳۰۷/۸
انتظام امور حوالات دفترخانه اصفهان	۱۳۰۹/۱۰
احضار به طهران	۱۳۱۰
دریافت فرمان لقب صدیق الممالک و منصب استیفای درجه اول	۱۳۱۳

ندارد. البته کتاب بامداد یکی از بهترین مؤلفات قرن اخیرست.

۵- در کتاب «فهرست نسخه های خطی فارسی» جلد ششم (تهران، [۱۳۵۳]) در

صفحه ۴۳۹۱ که مطلب خود را برگرفته از مجله یادگار و ضبط خانبا با مشاریاد کرده است.